

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ȘI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

COMERȚUL FENICIAN

⟨Migrația „popoarelor mării“ a pus capăt thalassocrației acheo-mykeniene care, între secolele XIV—XII î.e.n., își întinsese sfera de acțiune și în Mediterana apuseană. Folosindu-se de dispariția acestor concurenți primejdioși, fenicienii, și în special negustorii din Tyr, și-au îndreptat activitatea spre bazinul occidental al Mării Mediterane, unde și-au creat, în decurs de câteva secole (X—VII î.e.n.) un vast domeniu de activitate, concretizat în factoriile și coloniile pe care le-au întemeiat, dintre care cea mai de seamă a fost Carthagina (814/813 î.e.n.). Expansiunea feniciană în Mediterana apuseană s-a prelungit până către jumătatea secolului al VI-lea, coexistînd (într-o rivalitate care lua însă cîteodată și forma unei cooperări comerciale) cu cea greacă. Perioada celei mai mari înfloriri a comerțului mediteranean al tyrienilor este cuprinsă între secolul al IX-lea și începutul secolului al VI-lea î.e.n. Singurul izvor care oferă o vedere de ansamblu asupra domeniului comercial al Tyrului în această perioadă este descrierea pe care o dă profetul *Ezekiel* la anul 586 î.e.n., adică în chiar momentul în care Nabukodonosor începea asediul orașului, ce avea să dureze 13 ani, pînă în 574 î.e.n. Considerînd că una din cauzele prăbușirii regatului lui Iuda o constituie adoptarea divinităților cananeene și în special a celor feniciene tyriene, *Ezekiel* preciza căderea Tyrului, iar pentru a da acestei căderi o înfățișare cît mai înfricoșătoare, îi prezintă starea de maximă înflorire, rezultat al întinderii ariei sale comerciale, în comparație cu prăbușirea completă ce urma să aibă loc în curînd. Firește, profetia lui *Ezekiel* nu s-a împlinit, deoarece Nabukodonosor nu a putut cucerii și distruge Tyrul ; dar îndelungatul asediu la care a fost supus (587—574 î.e.n.) și obligația de a plăti tribut Babylonului au determinat o restrîngere a ariei sale comerciale. Rolul de apărător al intereselor feniciene în Mediterana apuseană a revenit, începînd cu a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., Carthaginei. Dar tabloul schițat de *Ezekiel* este cea mai completă și mai evocatoare înfățișare a comerțului tyrian în perioada înfloririi sale, constituind *izvorul esențial* pentru studierea lui).

Textul

„O, Tyrule, cel ce ești așezat la marginea mării¹ și faci negoț cu popoarele atîtor regiuni, locuitorii Sidonului și ai Aruadului² sînt vîslașii tăi, iar cei mai iscusiți dintre fiii tăi îți slujesc drept cîrmaci ; perșii, lidienii și libyenii alcătuiesc luptătorii oștirii tale.³ Cei din Tarsis⁴ fac negoț cu tine aducîndu-ți tot felul

de bogății și umplînd piețele tale cu argint, cu fier, cu cositor și plumb. Iavan⁵, Taba⁶ și Meșek⁷ fac și ele comerț cu tine, dînd în schimbul mărfurilor tale sclavi și vase de bronz. Și multe regiuni⁸ iau mărfurile tale, dîndu-ți în schimb fildeș și abanos. Iar Edomul⁹ aduce spre vînzare în piața ta perle, purpură, inul cel mai fin și mătase, mărgean și rubine. Iuda și Israel¹⁰ dau pentru mărfurile tale grîu, ceară, miere, ulei și balsam, iar Damascul¹¹ îți aduce vin și lînă albă. Arabia și toate căpeteniile din Kedar¹² îți dau în schimbul mărfurilor tale miei, berbeci și țapi, iar neguțătorii din Saba¹³ arome alese, pietre scumpe și aur. Corăbiile Tarsiș sînt caravanele tale și mulțumită lor ai ajuns bogat și cel mai puternic pe mare¹⁴. Dar bogăția ta și mărfurile tale, corăbierii și piloții tăi, meșterii care-ți repară corăbiile, mijlocitorii comerțului tău și toți războinicii tăi¹⁵ se vor prăbuși în ziua căderii tale.¹⁶

(Ezekiel, cap. XXVII, v. 8—27; traducerea G. Contenau, *La civilisation phénicienne*, Paris, 1928, p. 306—307, comparată cu traducerea românească din *Biblie*, Buc., 1968, p. 821—822).

Comentariu istoric

1. Tyrul era în adevăr așezat pe coasta Mării Mediterane, la sud de vărsarea rîului Leontes, dar el era format din două așezări deosebite: *Tyrul vechi*, așezat pe coastă, unde se găsea piața propriu-zisă, cu magazinele de mărfuri, și *Tyrul nou*, construit pe două insule, aflate la 1500 m de coastă și legate între ele în chip artificial. Insula mare era ocupată de o citadelă înconjurată cu ziduri înalte, care dispunea de două porturi excelente, unul în nord numit *portul sidonian* și altul în sud, *portul egiptean*, ambele dotate cu cheiuri spațioase. Insula mică servea drept antrepozit. Inconvenientul cel mare al orașului îl constituia lipsa de apă potabilă: dacă în vremuri normale apa era adusă în butoaie din orașul vecin, în timp de asediu locuitorii trebuiau să se mulțumească cu apa din cisterne. Această așezare nu numai că a favorizat comerțul Tyrului, dar i-a asigurat multă vreme și independența.

2. *Aruadul* era unul din orașele cele mai nordice ale Feniciei. „Oraș foarte vechi construit de Sidonieni“ pe o insulă în fața coastei, spune Strabo, avîndu-și ca și Tyrul, un corespondent pe țarm, *Antaruadul* (sau *Antaradul*), *Aruadul* se găsea, datorită așezării sale, la adăpost de atacuri, cu atît mai mult cu cît avea pe insulă un izvor de apă dulce. Situat nu prea departe de valea *Orontelui*, care constituia principalul drum către valea Eufratului, *Aruadul* a întreținut întinse relații comerciale. Corăbieri încercați, vîslașii din *Aruad* (ca și cei din Sidon) erau folosiți și de tyrieni, contra plată.

3. Inferioritatea fenicienilor față de popoarele vecine lor și mai ales față de marile puteri ale timpului: egiptenii, asirienii și babilonienii rezida în repulsia lor față de serviciul militar pe uscat, rezervîndu-și forțele pentru contingentele pe care le îmbarcau pe corăbii. De aceea, încă din secolul al XIV-lea, î.e.n., regii fenicieni au angajat mercenari. Primii folosiți au fost libyenii, angajați după exemplul egiptenilor. Dar, în secolul al VI-lea î.e.n., cînd scrie Ezekiel, mercenarii cei mai apreciați erau lydienii (sau, mai exact, *carienii*) și persii, așa încît ei formau atunci oastea de apărare a Tyrului.

4. După căderea thalassocrației acheo-mykeniene (sfârșitul secolului al XII-lea î.e.n.), rămași fără concurenți de temut, fenicienii (mai întâi sidonienii, iar mai apoi tyrienii) au început o activitate comercială dintre cele mai intense. Dar, cum în secolele X—VIII î.e.n. Marea Egee era bîntuită de pirații carieni și cilicieni, iar comerțul continental era stînjinit de turburările provocate de ridicarea puterii asiriene, negustorii și marinarii fenicieni, urmînd exemplul înaintașilor lor cretani și achei, se îndreptară spre Mediterana apuseană. Condițiile erau favorabile deoarece tocmai acum, la începutul mileniului I î.e.n., fuseseră puse la punct perfecționările tehnice decisive în domeniul navigației ca folosirea bitumului pentru asigurarea etanșeității carenelor și construirea corăbiilor cu prora ridicată pentru a înfrunta cu succes greutățile curselor lungi. După ce au înființat stațiuni comerciale în Sicilia, Malta, Sardinia și Baleare, către anul 1000 î.e.n. ei au atins Gibraltarul. Trecînd dincolo de strîmtoare, negustorii fenicieni au înființat o așezare la *Gadir*, care înseamnă „loc îngrădit“ (numită mai tîrziu *Gades*, Cadix-ul de azi). Această așezare aproape de vărsarea Guadalquivirului, nu departe de intrarea în Oceanul Atlantic, avea să devină principalul antrepozit fenician. De aici ei au intrat în legături cu regatul *Tartessos*, pe care ei îl denumiră *Tarșiș*, situat în bazinul Guadalquivirului (Andaluzia). *Tarșiș* era o regiune locuită de triburi iberice, a cărei civilizație (succesoare a splendidei *culturi Almeria* din epoca bronzului, care suferise influența mykeniană) putea rivaliza prin vechimea ei cu acelea ale Orientului. Ea se întindea, probabil, de la coasta Mediteranei (regiunea *Elche*) pînă către vărsarea Guadianei, pe coasta Atlanticului, dar centrul ei era în valea Guadalquivirului. Bogăția ei, pe lîngă produsele agricole, animale și pescuitul, consta mai ales în metale. Populația activă și pașnică a regiunii se ocupa cu extragerea argintului, fierului, aramei și plumbului și întreținea legături cu Anglia, de unde aducea cositorul și cu Scandinavia, care-i procura chihlimbarul. Negustorii tyrieni schimbau produsele lor : țesăturile, sticlăria, pietrele prețioase, parfumurile și purpura, cu metalele din Tarșiș, în special cu cositorul atît de căutat în țările Orientului. Cu timpul, îndrăzneții marinari fenicieni se aventurară pînă în „insulele cositorului“. *Cassiteridele*, insulele Scilly, lîngă coasta Cornwall, pentru a nu mai depinde de intermediarii tartessieni. Totodată, marinarii fenicieni întemeiară o așezare la *Lixos*, pe coasta Marocului, intrînd în legături cu populația indigenă, care le oferea produsele specifice ale continentului, fildeș, aur, pene de struț.

Pentru a se întoarce din Spania, ei urmau litoralul african, deoarece de-a lungul lui trecea un puternic curent maritim care favoriza navigația dinspre apus spre răsărit. Este chiar de crezut că primele așezări feniciene pe coasta de nord a Africii au fost tocmai locurile unde corăbierii făceau escale pe drumul de întoarcere din Spania. Între ele, cele mai de seamă, alcătuite de coloniști veniți direct din Fenicia, au fost : Utica, Leptis Magna, Hadrumetum, Hippo Diarctos și Leptis Parva.

5. *Iavan* (= Ionia) este denumirea generică pe care fenicienii o dădeau grecilor. Relațiile economice cu grecii s-au stabilit mai ales în insula *Cipru*, a cărei bogăție în aramă (cfr. *cupru*, de unde vine și numele insulei), pietre prețioase și lemn de construcție a atras de timpuriu atenția negustorilor fenicieni ; iar cînd, mai tîrziu, ca rezultat al tăierii nesăbuite a pădurilor, terenul a fost cultivat cu măsline, vișă și cereale, uleiul, vinul și grînele au fost căutate în

aceeași măsură de corăbierii Tyrului. Și în insula *Rhodos*, unde fenicienii au stăpînit un timp *Ialysos*, pe coasta de nord și *Camiros*, pe coasta de vest, ei au stat în legături de negoț cu grecii. Totuși, în linii mari, rivalitatea comercială greco-feniciană a făcut ca relațiile să nu fie dintre cele mai active.

6. *Tabal* (sau *Tubal*) era o populație care, după ce făcuse parte din statul hitit, locuia în bazinul râului Halys (*Kizil-Irmak*) și, împreună cu *Muski* (*Mešek*) și cu *Frigienii*, alcătuiau (în sec. XI—VIII î.e.n.) o puternică confederație, care cuceri regiunea Cappadociei și a Munților Taurus, obligîndu-i pe regii asirieni la campanii continue pentru apărarea frontierei de nord a statului lor. După năvălirea sciților, din sec. VII î.e.n., îi găsim împinși în regiunea muntoasă de pe coasta Mării Negre, avînd ca limită sudică râul Likos. Se ocupau cu extracția minieră și întrețineau un curent comercial foarte activ atît cu centrele ioniene de pe coasta Asiei Mici, cît și cu orașele feniciene, în special cu Tyrul, căruia îi furnizau metale și mai ales sclavi.

7. *Mešek*, cunoscuți în izvoarele asiriene sub numele de *muškou* sau *muški* ocupau regiunea de la răsărit de *Tabal*, în nord-vestul Armeniei pînă la hotarele Colhidei, regiune muntoasă și greu accesibilă. Și ei se ocupau cu extracția minieră, dar mai ales cu traficul de sclavi, pe care-i aduceau din regiunea Colhidei.

8. Din menționarea produselor importate se vede lămurit că expresia „multe regiuni” se referă la nordul Africii de unde, prin intermediul așezărilor de pe coastă, intrau în legături cu băștinașii. Dacă expresia folosită este atît de vagă, aceasta se datorește secretului pe care navigatorii fenicienii îl păstrau cu privire la regiunile occidentale ale Mediteranei cu care trafica, așa încît, cu excepția Tarsîșului a cărui faimă era recunoscută și cu care ebreii înșiși, prin intermediul fenicienilor, întreținuseră legături pe vremea regelui Salomon (975—935 î.e.n.), ele nu erau cunoscute nominal.

9. *Edomul* era regiunea din sudul Palestinei, de la sud de Marea Moartă pînă la hotarele Arabiei. El era locuit de o populație semită, cu care ebreii au avut ciocniri continue. Stăpînind drumurile comerciale ce legau Siria cu Arabia, prin Negeb, ei deveneau intermediarii între produsele „Ofirului”, ale Indiei și ale Extremului Orient și centrele comerciale feniciene de pe coasta Mediteranei. Așa se explică produsele pe care ei le pot oferi Tyrului, ținînd seama că regiunea lor era destul de săracă.

10. Deși după moartea lui Salomon (935 î.e.n.) regatul ebru se împărțise în două state: *Israelul* în nord, cu capitala *Samaria* și *Iuda* în sud, cu capitala *Ierusalim*, bunele relații ce existaseră între regele Tyrului, *Hiram* și Salomon, relații care se concretizaseră în acțiuni comerciale comune atît către „Ofir”, cît și către Tarsis, au continuat, mai ales că unii regi ebrei s-au căsătorit cu principese feniciene. Pasajul arată că Palestina rămăsese încă o regiune agricolă, dar cu produse destul de variate.

11. *Damascul* era în secolele X—VIII î.e.n. unul dintre cele mai de seamă orașe ale Syriei, așezat la est de Munții Antiliban, într-o cîmpie foarte roditoare, udată de râul Bardines, vestită pentru pășunile și livezile ei. Capitală a triburilor arameene din regiune (începînd cu sec. XI î.e.n.) și amestecat în luptele dintre Egipt, Assyria și Babylonia, *Damascul* a fost și cel mai important centru co-

mercial pe marele drum de caravane care lega Nilul cu Eufratul. În această calitate a întreținut legături comerciale continui cu orașele feniciene și mai ales cu Tyrul.

12. Este vorba de Arabia de Nord, numită și Arabia Deserta, locuită de triburi nomade purtând numele de *Kedar*, cunoscute mai târziu sub numele de *Cedareni*, crescătoare de vite cu care, așa cum se vede și din text, făceau un comerț întins.

13. *Saba* este denumirea unuiia dintre cele patru state din sud-vestul peninsulei arabice și își luă numele de la cel mai de seamă dintre triburile care-l alcătuiau, acela al *sabeilor*. Își avea capitala la *Mariaba*, așezată în interiorul regiunii care, timp de câteva secole (X—III î.e.n.), a reprezentat unul dintre marile antrepozite pentru produsele Indiei și Somaliei. Deși avea și o agricultură sprijinită pe un sistem de irigații bine organizat (dovadă marele stăvilar de lângă *Mariaba* și numeroasele rezervoare pentru păstratul apei), înflorirea Sabei, așa cum o cunoaște Ezekiel, se datorește rolului de intermediari pe care negustorii ei, recrutați exclusiv din aristocrația gentilică tribală, îl jucau în comerțul de tranzit al vremii. Ei aduceau pe mare produsele Indiei și Somaliei : mirodeniile, pietrele prețioase și aurul, le încărcau pe cămile și apoi, cu caravanele, le transportau pînă în porturile feniciene, de unde apoi erau vîndute în Asia Anterioară și în bazinul Mării Mediterane.

14. Dat fiind că Tarșișul reprezenta regiunea cea mai îndepărtată cu care tyrienii întrețineau relații comerciale pe mare, expresia de „corăbii Tarșiș“ a sfîrșit prin a denumi toate corăbiile care, prin forma, prin mărimea și prin capacitatea lor deosebită, puteau să străbată distanțe mari, cu încărcături grele : așa se explică faptul că și expedițiile îndreptate spre „Ofir“, adică în Oceanul Indian, erau efectuate tot cu corăbii Tarșiș“. De altfel, denumirea de „Tarșiș“, deși se aplica unei regiuni precise, avea pentru cei mai mulți un înțeles destul de vag, însemnînd „Extremul Occident“, țărîmul cel mai îndepărtat pînă unde ajunseseră corăbiile feniciene.

15. Finalul acesta redă, într-un rezumat de o mare concentrare și de o puternică sugestivitate, toată viața înfrigurată a orașului comercial. El subliniază cu vigoare faptul că, între secolele X—VII î.e.n., Tyrul a exercitat o adevărată dominație maritimă și comercială asupra Mediteranei, dat fiind că toate stațiunile comerciale în Sicilia, Sardinia, Spania și Africa de nord (inclusiv Carthagina, înființată în 814/813 î.e.n.) au rămas strîns grupate în jurul metropolei, căreia îi trimeteau zeciuială din toate tranzacțiile comerciale pe care le efectuau. De altfel, pentru a-și păstra hegemonia maritimă și beneficiile economice, fenicienii au introdus o politică de monopol, subliniată și de efortul de menținere a secretului navigației, împotriva căreia grecii au început încă din secolul al VII-lea î.e.n. o luptă îndîrjită. Mulțumită acestor legături, orașele feniciene și mai ales Tyrul au devenit marile piețe ale minereurilor de argint, cupru și cositor pentru Mediterana, practicînd, totodată, comerțul cu sclavi și transportînd în țările „barbare“ ale Occidentului produsele finite ale Egiptului și mirodeniile Indiei. Datorită poziției sale precumpănitoare în cadrul acestui trafic, Tyrul a devenit cel mai important centru mediteranean de redistribuire a materiilor prime.

16. Profeția lui Ezekiel nu s-a îndeplinit : retrași în citadela lor de pe insule, Tyrul a rezistat 13 ani asediului babilonienilor, fără a putea fi cucerit. Dar

această blocadă îndelungată a stînjinit atît de mult comerţul Tyrului, încît el a decăzut treptat : pe pieţele mediteraneene negustorii săi au fost înlocuiţi de cei greci şi de cei carthaginezi. Odată cu decăderea economică, Tyrul şi-a pierdut şi independenţa politică. Dar această decadenţă nu trebuie să ne facă să uităm că, după prăbuşirea în secolul al XII-lea a puterii maritime acheo-mykeniene, fenicienii au asigurat prin călătoriile lor maritime de explorare, de comerţ şi de colonizare răspîndirea în continuare a influenţelor orientale în bazinul Mării Mediterane occidentale, îndeplinind prin aceasta o remarcabilă operă civiliza-toare.

Indicaţii metodice

Prin valoarea lui informativă de document contemporan, ca şi prin caracterul sugestiv al conţinutului, textul lui Ezekiel reprezintă un mijloc dintre cele mai eficace pentru a-i face pe elevi să înţeleagă *rolul* pe care comerţul l-a jucat în viaţa fenicienilor.

Lectura izvorului se va face de îndată ce se va aminti de înclinarea deosebită a fenicienilor pentru negoţ, atît ca rezultat al situaţiei lor geografice, cît şi al dezvoltării timpurii a meşteşugurilor. După ce se face lectura *integrală* a textului, este bine ca profesorul să analizeze mai întîi finalul lui pentru a îngădui elevilor să-şi reprezinte viaţa tumultuoasă a unui port fenician din sec. VII î.e.n., cu toate ocupaţiile pe care le prilejuieşte. Apoi se va sublinia însemnătatea pe care comerţul cu occidentul îndepărtat, respectiv Spania (Tarşiş) a avut-o în înflorirea oraşelor feniciene, dovadă că Ezekiel *începe* enumerarea regiunilor cu care Tyrul făcea comerţ *tocmai* cu Tarşiş. Cu această ocazie, se va reaminti elevilor că fenicienii *nu sînt primii* corăbieri care au ajuns pînă aici, cretanii şi mykenienii devansîndu-i încă din sec. XV—XII, dar se va scoate în evidenţă lărgirea de către fenicieni a orizontului geografic pînă în Anglia. Apoi, folo-sindu-se harta murală a Imperiului roman, se vor localiza regiunile cu care Tyrul întreţinea legături comerciale, pentru a se vedea cît de *întinsă* era aria comer-ţului fenician, atrăgîndu-se atenţia elevilor asupra faptului că mai din fiecare regiune se importa *altceva*, ceea ce explică extensiunea comerţului tyrian. La sfîrşit se va apăsa asupra *rolului civilizator* al comerţului fenician, reliefîndu-se în chip deosebit răspîndirea alfabetului.

AUREL IORDĂNESCU